
NEPŮVODNÍ PŘEDLOŽKOVÉ A SPOJKOVÉ VÝRAZY V MLUVENÉM DOROZUMÍVÁNÍ

MILOSLAV VONDRÁČEK

SECONDARY PREPOSITIONAL AND CONJUNCTIVE FORMS IN SPOKEN COMMUNICATION

The paper focuses on the occurrence of functional-semantic shifts from full-meaning means to non-full-meaning grammatical means in the spoken communication. The author notes the penetration of desemantized analytical structures into speech. This mainly concerns the functional transposition of fixed forms of nouns, verbs, and adverbs to prepositional and conjunctive expressions and their appropriate description in new functions. The text takes into account secondary forms that are neutralized (*kvůli, mimoto*), not fully anchored in terms of part of speech (*formou, eventuálně*), and multi-word forms with a written language feature (*na základě, po stránce, počítaje v to*). The author notes the penetration of extensive analytical phrases typical of written texts in factual styles into everyday spoken communication. He notes the oversight of the fact that many fixed prepositional expressions (*vzhledem k, nehledně na, ohledně*) are regularly part of complex conjunctive expressions (*vzhledem k tomu(,) že, nehledně na to(,) co, ohledně toho(,) jak*). He also raises the difficult question of which reduced forms of textual connectors should be included in the newly emerging dictionary (*poněvadž – páč*).

Keywords: transposition of parts of speech; preposition; conjunction; particle; spoken language

ÚVOD

Téma této studie nespočívá v otázce, zda jsou, či nejsou v mluvené podobě dorozumívání zastoupeny nepůvodní předložkové a spojkové výrazy (příznačné jinak pro komunikaci psanou, zejm. pro věcné styly, komunikační sféru odbornou a administrativní). V tom směru je odpověď předem známa a víceméně zřejmé jsou i okolnosti vmíšení

těchto příznakových prostředků⁽¹⁾ do mluvené češtiny (podrobněji viz též VONDRÁČEK 2023, 211–221).

Dílem jde o mimovolné přenášení vyjadřovacích modelů, schémat, šablon z jedné oblasti a podoby uplatnění jazyka do druhé, dílem jde o prostředek oživení, cílené vtažení nepůvodních prostředků do mluvy jako projev intelektualizace, estetizace nebo jazykové hry. Právě tak má podíl i překrývání obou forem dorozumívání vlivem technologií uplatněných při vzniku jazykového projevu (ve výsledku se pak dosti pregnantně hovoří o tzv. mluvené psanosti).⁽²⁾ Posun sledovaných prostředků do mluvené podoby dorozumívání v každém případě vnímám jako podstatné potvrzení jejich významového oslabení či vyprázdnění.

Tématem nejen pro mne je, zda výrazy, k jejichž popisu směřuji, adekvátně hodnotíme⁽³⁾ (i proto, že sama jejich slovnědruhová příslušnost vypovídá o vývojových tendencích mluveného dorozumívání). Tato otázka opakovaně vyvstává mým zapojením do popisu jazykového systému v gramatikách – a současně ve vznikajícím slovníku. Upozorňuji-li dále na protiřečivost stávajících popisů, netematizuji nedostatky či omyly jiných, ale zhusta i vlastní složité cesty dobírání se podstaty jevů. Výsledkem mé snahy nechť je zpřehlednění hodnotících nástrojů pro ty, již se zabývají strukturou celků vyšších.

1 Téměř pomijím systemizované, neutralizované sekundární předložky a spojky typu *kvůli, mimoto*. Mám zde na mysli slovnědruhově ne zcela vyhraněné výrazy jako *formou, eventuálně* či sporně řazené *versus, à la*, ale především víceslovné předložkové, spojkové a podobně hodnocené výrazy typu *po stránce, počítaje v to, s ohledem na to, že; v zájmu toho, aby* apod.

2 Termínů a pojmů psaná mluvenost a mluvená psanost užívám jen mírně jinak než autority (TANNEN 1982; ONG 2006; HOFFMANNOVÁ 2017), a to ve smyslu více či méně záměrného, uvědomovaného prolínání textových znaků (psaná mluvenost – „rasy mluvenosti v psaném textu“, např. řeč postav v próze, mluvená psanost – „rasy psanosti v textu mluveném“, např. úmyslná intelektualizace dialogu, třeba i v nadsázce). V tom duchu i zde považuji vnášení zejm. víceslovných předložkových a spojkových výrazů, typických pro psanou formální věcnou komunikaci, do komunikace mluvené (zejm. neformální, neoficiální, emotivní) za prvek mluvené psanosti. (U Hoffmannové jde fakticky o významy „psané mluvení“ vs. „mluvené psaní“.) Dějová verba *psaní, mluvení* ale slovotvorným významem nekorespondují s abstrakty *psanost, mluvenost*, odtud mé pojmové přehodnocení.

3 Mnohé problémy nastiňuje mj. Renata Blatná (2006).

Zmínka o vznikajícím slovníku⁽⁴⁾ má i druhou souvislost: nepůvodní gramatické výrazy jsou často velmi variabilní po stránce formální. Z korpusů mluvené češtiny je zřejmé, že plnohodnotná ortoepická podoba některých z nich netvoří dominantu normy. Otázkou je, zda, popř. které z forem ve slovníku s příslušným komentářem ještě zohlednit (*poněvadž* – *páč*; *pokud* – *pokaď* – *pokavad'*; *protože* – *prže* – *pže*).

1 PŘEDLOŽKY, SPOJKY, ČÁSTICE, VZTAŽNÁ ZÁJMENA A VZTAŽNÁ PŘÍSLOVCE

Ne náhodou dostávám jako gramatik ve slovníku ke zpracování především tzv. slova neplnovýznamová, synsémantika. Abych zde věrohodně pojednal slovnědruhovou třídu předložek a spojek, musím vzít v potaz další třídy, jež s předchozími mohou splývat. Ve všech případech jde o slovní prostředky s převažující gramatickosémantickou působností; podílejí se na soudržnosti textu v široce chápané roli textových konektorů, relátorů, operátorů, orientátorů. Vzájemně se odlišují jemnými odstíny okolností, za nichž tyto úlohy plní:⁽⁵⁾

1.1 PŘEDLOŽKA – souvisí s mluvnickým pádem jména: morfosyntakticky jej spoluurčuje nebo spoluvyjadřuje (viz i VESELÝ 2024), syntakticky spoluurčuje větněčlenskou platnost jména (a vztah k jinému jménu, ke slovesu nebo příslovci); tak či onak je s omezením pádové vazby spjata (*šla díky_D bratrovi_D*; *šel kvůli_D mně_D*; *nešla vinou_G bratra_G*).

Uvažujeme-li o slovnědruhovém sestupu příslovci slovesného původu mezi předložky (a připustíme-li, že předložka nemusí stát ne-

4 Na mysli mám *Akademický slovník současné češtiny* vznikající úsilím oddělení současné lexikologie a lexikografie Ústavu pro jazyk český AV ČR, v. v. i. V titulu má specifikaci „současné češtiny“, nikoli „spisovné“ nebo „psané“. Vzniká na základně propracované metodologie, v níž důležitou roli hraje frekvence a rovnoměrnost rozložení lexikálních forem v korpusech psaných textů. Mluvené podoby se do slovníku dostávají prostřednictvím psaných textů jako stylizace mluvy, a to zpravidla jen tehdy, překročí-li dané frekvenční a distribuční limity.

5 Neusiluji zde o definice slovních druhů, jen stručně vyzvedám diferenční rysy, případně upozorňuji na možné překryvy a zdroje nejasností.

zbytně před jménem, jak by mohl napovídat termín nikoli nezbytně popisný; viz i SLÁMA A ŠTĚPÁNKOVÁ 2023), vyvstane otázka, zda pád neplyne z původní slovesné valence: *navzdory_D tomu_D*; *zpíval mně_D navzdory_D* (*vdorovat čemu_D*). (Právě tak ale může být dativní vazba předchozích víceméně systemizovaných předložek *díky*, *kvůli* – akceptovaných tak gramatiky – pozůstatkem původního pádu bene-/malficientu a genitiv pádem původního neshodného přívlastku; viz též VONDRÁČEK 2018, 67–84.)

1.2 SPOJKA – nemá přímý vliv na mluvnický pád, nevylučuje ale jeho souměrné zrcadlení ve zmnožených souřadných spojeních; vyjadřuje vztah vět v souvětí nebo vztah větných členů téže platnosti, zakládá vztah přiřazování (koordinace) nebo podřazování (subordinace) formálně ztvárněný jako souřadnost (parataxe) nebo podřadnost (hypotaxe), ten dále sémanticky specifikuje. Spojky nejsou jediným prostředkem spojování složek textu.

Zavedení významového vztahu vysvětlovacího vneslo do inventáře spojek řadu prostředků nepůvodních: *totiž*, *respektive*, *to je(st)*, *to znamená* ap. Ty podstatně rozvolňují hranici mezi spojkami a dalšími textovými operátory se spektrem funkcí podobných – rektifikátorů, explikátorů aj., jež je snad vhodnější pojímat jako částice (resp. jejich podtyp – částice strukturující text; viz i VONDRÁČEK 2018, 85–91).

1.3 ČÁSTICE – v širokém smyslu modifikuje výpověď nebo její část; nese pragmatickou informaci o vztahu mluvčího ke komunikační situaci, k adresátovi, ke sdělovaným obsahům. Částice strukturující text, o něž tu jde především, jsou pragmaticky modifikujícím komentářem struktury komunikátu nebo funkcí jeho složek: naznačují začátek textu, textový předěl, shrnutí (*jednoduše*, *konečně*, *krátce*, *prostě*, *zkrátka*), povahu členění textu (*zprvė – zadruhé – zatřetí*, *například*, *řekněme*) a vzájemné vztahy textových jednotek (*naopak*, *navíc*, *popřípadě*, *především*, *přesněji*, *případně*, *přitom*, *respektive*, *to znamená*, *zároveň*), odkazují k složkám textu (*ad*, *viz*, *srov.*). Je

zřejmé, že některé z příkladů se překrývají nebo mohou překrývat se spojkami nebo se spojovacími prostředky zájmenného typu.

Částice strukturující text jsou textotvorným prostředkem napomáhajícím adresátovi orientovat se v jeho uspořádání, současně rozptýleným zastoupením v textu díky své slovnědruhovému a stylové charakteristice zajišťují stylovou soudružnost textu (viz i VONDRÁČEK 2018, 91–95).

1.4 VZTAŽNÉ ZÁJMENO, VZTAŽNÉ ZÁJMENNÉ PŘÍSLOVCE – působí textotvorně svou odkazující zástupností jako prostředek střídání jmen v širokém smyslu (včetně příslovčí) a jiných způsobů vyjádření syntaktických rolí prvotně zastávaných jmény, včetně větných obsahů, složek dorozumívací situace či kontextu. Příslovce (i významově oslabené) je definičně spojeno se sémantickogramatickým vyjádřením okolnosti příznaku substance (děje nebo vlastnosti).

Zdá se vhodné připomenout nikoli zbytečné školské odlišování vět spojkových a vztažných. Jinak vítaný příklon k funkčnímu popisu jazyka vedl k hojnému přehodnocení textových konektorů vztažného typu ve spojky – tu podřadící, tu souřadící, mnohdy bez jasné argumentace, jen s tušenou oporou v možných výrazech zaměnitelných – což nakonec relativizuje pomezí všech textotvorných prostředků.

2 KRITÉRIA SLOVNĚDRUHOVÉHO TŘÍDĚNÍ, NÁSTROJE OVĚŘOVÁNÍ SLOVNĚDRUHOVÉ PŘÍSLUŠNOSTI

Obvyklá trojice hodnoticích hledisek (významového, tvaroslovného a skladebného) je u neplnovýznamových slovních druhů podstatně zploštěná: významové kritérium se omezuje na postižení jemných odstínů gramatickosémantických a pragmatickosémantických (spíše než lexikálnesémantických, věcnévýznamových, jejichž oslabení sleduje), tvaroslovné hledisko spočívá v ověření a konstatování neohebnosti, syntaktické hledisko ustupuje ze sledování větněčlenské platnosti ve prospěch zachycení skladebných funkcí na úrovni věty, souvětí a textu.

Tradiční metodou ověření náležitosti slovnědruhového zařazení nepůvodního jazykového prostředku je jeho náhrada výrazem již hodnověrně zařazeným. Tak se zjevně v minulosti dospělo k závěru, že přejímky *kontra*, *versus* jsou v češtině předložkami – analogií s výrazem *proti*. Ten ovšem předpokládá bezvýhradně následující dativní pozici, zatímco ani jedna z přejímek s sebou pádové omezení nenese: přehodnocujeme je po desetiletích na spojky souřadící (viz např. VONDRÁČEK 2024, 274–276).

Podobně např. Svoboda (1972, 170–171) upozorňuje na podstatné sémantické odlišnosti souvětí s *že*, *když* a *jak* a ve výsledku pak zpochybňuje jednoznačnost univerzálního řazení výrazu *když* ke spojkám.⁽⁶⁾ Shrnutí: Dojem zaměnitelnosti (bez dopadu na význam, resp. smysl výpovědi včetně hodnot pragmatických) může být zavádějící; veškerá hlediska je třeba bedlivě sledovat.

3 ZDROJE A POVAHA ANALYZOVANÝCH TEXTŮ MLUVENÉ ČEŠTINY, METAINFOORMACE

Jazykový materiál čerpám z korpusů neformální mluvené češtiny, přednostně z korpusu ORALv1,⁽⁷⁾ podle potřeby dále z korpusu ORTOFONv3, ev. kontrolně z formálnějšího monologického mluveného korpusu ORATORv2. Opět pro srovnání vybraných statistických údajů nahlížím i do korpusů psaných textů SYN2020 a SYNv13.

6 „O následnosti děje věty s *když* můžeme mluvit 1. v neobvyklé konstrukci typu *Když se vrátil domů, matka už byt uklidila* [...], a 2. v konstrukci typu *Již měsíc nad černými lesy dávno byl vyšel, když se odebral na lůžko* [...]. V druhém případě však nejde o příslovečnou větu časovou, nýbrž o vztažnou větu časovou (*když* – *v kteréžto době*). Právě věty vztažné s *když* mohou vyjadřovat děj následný“ (SVOBODA 1972, 170).

7 Korpus ORALv1 v sobě sdružuje mj. korpusy ORAL2008 a ORAL2013 (Výzkumný záměr MŠMT 0021620823 Český národní korpus a korpusy dalších jazyků, nositel Ústav Českého národního korpusu FF UK Praha). Na těch mi bylo dáno podílet se mezi roky 2005–2011 se studenty Univerzity Hradec Králové – společným úsilím jsme vytvořili přes 200 zhruba půlhodinových sond do mluvené neoficiální komunikace. Zkušenosti mimořádně cenné pro studenty i pro mne jsem shrnul v příspěvku pro konferenci Čeština v mluveném korpusu, Praha 12.–14. 9. 2007 (VONDRÁČEK 2008). Neuvádím-li v textu jiný zdroj, jazykové doklady přebírám právě z korpusu ORALv1; cituji zpravidla celé repliky bez explicitního vyznačení návaznosti na kontext.

Všechny tři zmíněné mluvené korpusy jsou morfologicky značkovány a lematizovány. V prvních dvou nelze vytvořit pokročilý dotaz, ačkoli nabídka se v prvním kroku otvírá. Na dotaz sestavený v jiném korpusu vyhledávač reaguje.

Mluvené korpusy tohoto typu neuvádějí interpunkce způsobem obvyklým v textech psaných, zaznamenávají jen krátkou pauzu (.) a delší pauzu (...). Odpadá tak formální vyznačení např. spojky vícedílných, kde se složky nacházejí v různých syntaktických frázích nebo větách.

V následném průzkumu sleduji jednak výskyt předmětu zájmu v mluvených korpusech, jednak vývoj odborného názoru autorů metainformací.

4 NEPŮVODNÍ PŘEDLOŽKOVÉ VÝRAZY V KORPUSECH MLUVENÉ ČEŠTINY

Nástroj pro tvorbu dotazu umožňuje filtrovat podle morfologické značky právě a pouze předložky – dotazem [tag="R.*"]. Pro porovnání uvedu zastoupení předložek na milion všech slov příslušného korpusu v třech různých typech textů (srovnávat absolutní výskyt není přínosné pro nesouměřitelnou velikost uvedených korpusů):

Korpus	Typ korpusu	Frekvence na milion slov (i. p. m.)
ORALv1	neformální mluvené dialogy	48 078,76
ORATORv2	připravené mluvené monology	60 425,27
SYN2020	psané texty	87 822,47

Tabulka 1 – Frekvence předložek ve vybraných korpusech mluvených a psaných textů (dotaz [tag="R.*"])

Podíl předložek vůči ostatním slovním druhům lze chápat jako výraz složitosti výstavby textu (resp. úsilí o přesnější vyjádření mezi-slovních vztahů) a vztáhnout jej k ose mluvenost–psanost. Především se ale v podílu předložek projevuje převaha jmen (jejich předložko-

vých vazeb) nad slovesy v psaných textech věcných stylů. Mluvené monology s možností přípravy stojí uprostřed – srov. pojmy psaná mluvenost, mluvená psanost v úvodu.

Tabulka 2 předkládá k úvaze některé z výrazů zbylých po odmazání primárních a systemizovaných sekundárních předložek z celkového výsledku hledání. Co řádek, to podnět k bližšímu zkoumání (překračujícímu možnosti článku):

Řádek	Lexikální forma	Absolutní frekvence	Frekvence na milion slov (i. p. m.)
32	<i>vzhledem</i>	162	25,47
33	<i>oproti/voproti</i>	97	15,25
38	<i>ohledně/vohledně</i>	54	8,49
39	<i>narozdíl</i>	53	8,33
40	<i>nehledě</i>	39	6,13
44	<i>pomocí</i>	22	3,46
49	<i>versus</i>	11	1,7
54	<i>stran</i>	6	0,94
72	<i>kontra</i>	1	0,16
73	<i>ad</i>	1	0,16

Tabulka 2 – Frekvence vybraných nepůvodních předložek
v korpusu ORALv1 (dotaz [tag="R.*"])

Na první pohled zaujme výraz *vzhledem*. Nástroj pro tvorbu dotazu nabízí i možnost blíže specifikovat slovní druh druhou pozicí tagu, v tomto případě požadavkem: R – předložka, obyčejná, V – předložka vokalizovaná („ve“, „pode“, „ku“), F – součást předložky, která nikdy nestojí samostatně („narozdíl“, „vzhledem“). (Kombinovaný dotaz pak zní např.: [tag="RF.*"]). Počítá se tedy předem s nedělitelnými víceslovnými spojkovými výrazy, jejich typ je v pokynech doplněn příklady. Lemmata a morfologické značky výrazů pak vypadají následovně: *vzhledem*/RF----- *k*/RR--3----- (značka má patnáct pozic), *narozdíl*/RF----- *od*/RR--2-----, *nehledě*/RF-----
--- *na*/RR--4----- . Obě části jsou považovány za předložku, druhá

část za předložku dativní/genitivní/akuzativní (číslice 3, 2, 4 na páté pozici tagu).

Přehlédnutím nalezených dokladů ovšem zjistíme, že ve většině případů (111 ze 162, tedy téměř v 70 %) se v textech naplňuje předložková funkce víceslovného výrazu – *vzhledem k okolnostem* (← *kvůli okolnostem* ← *pro okolnosti*), srov. (1), ale celek má podobu *vzhledem k tomu(,)* že (...) a funkci jinou, nepředložkovou, srov. (2):

- (1) ano nemluvě o tom že prostě budu mít nechutnou odpornou odpornou výhodu . a *vzhledem k . k vzhledem k* různým jako okolnostem (zde *vzhledem k* jako víceslovný předložkový výraz; v mluvených projevech užití okrajové, v psaných naopak);
- (2) fakt nevím . to záleží jako na tom co to bylo za koncert že jo . ale *vzhledem k tomu že* to nevím tak to nemůžu posoudit (zde *vzhledem k tomu že* jako víceslovný spojkový výraz s korelátem; v mluvě významně převažující, v psaných textech méně častý).

Reálně tedy sledujeme nikoli jen složený předložkový výraz, ale víceslovný spojkový výraz (se zájmenným korelátem) *vzhledem k tomu(,)* že, jehož je víceslovná předložka součástí. Podobné případy jsem zmiňoval již v Olomouci roku 2003,⁽⁸⁾ hovoře o dekompozičních limitech, jež nelze překročit, nemá-li být narušen sémantickofunkční celek (VONDRÁČEK 2005). Zmiňovat v kontextu víceslovného spojkového výrazu samostatně korelát má smysl pouze tehdy, pokud bychom měli řešit mezivětný předěl (nekoncovou kadenci v mluvené podobě, interpunkci v písmu) – který se zde ovšem podle přepisu i podle dostupných zvukových záznamů neuplatňuje.⁽⁹⁾

8 *Jazyky v kontaktu – jazyky v konfliktu a evropský jazykový prostor. 4. mezinárodní konference Setkání mladých lingvistů*, Filozofická fakulta Univerzity Palackého v Olomouci, 12.–14. května 2003.

9 Ve slovníku by se řešil variantní mezivětný předěl ve víceslovném výrazu právě náznamem možné, v normě kolísající interpunkce.

Spojkovou platnost výrazu *vzhledem k tomu(,)* že ověřuji (jako obvykle u víceslovných výrazů) možností záměny spojkou sekundární – zde alespoň v některých z kontextů *protože*¹⁰ – a ideálně i spojkou primární – zde snad poněkud archaicky vyznívajícím samostatným (*a/ale*) že (vždy ovšem s významovým ochuzením). Pokud bychom jako střídnici místo primární spojky užili významně redukovaný výraz mluvené neoficiální češtiny místně vázaný, mohlo by jím být spojkové *páč* – haplologie z *poněvadž* (samo o sobě mimořádně zajímavé). Získali bychom tak kontrastní řadu, na jejíž jedné straně je multiverbizované intelektualizující *vzhledem k tomu(,)* že, na druhé mimořádně úsporné nedbalé *páč*.

Ještě výraznější je v mluveném dorozumívání spojkové vytižení (jinak též předložkového) výrazu *nehledě*, resp. *nehledě na*. V korpusu ORALv1 se uplatňuje výhradně ve složeném výrazu *nehledě na to(,)* že (21×) / *nehledě k tomu(,)* že (4×) / *nehledě na to* (4×); v psaných projevech je toto spojkové užití zhruba třetinové.

Vedle složeného spojkového výrazu souřadícího důvodového („neboť“) lze uvažovat o tom, že souvětí je fakticky bezespoječné, přičemž připojovaná věta začíná modifikátorem – částicí strukturující text a současně předznamenávající argumentaci („vždyť“).

- (3) já prostě odmítám dřít jako magor . na to abych vůbec tady mohla žít . *nehledě na to že* už teď mám díry v ponožce . a co příští rok . (zde *nehledě na to že* jako víceslovný spojkový výraz; v mluvených projevech dominantní);
- (4) přesně jo ty jogurty když teda Pepa má rád mlíko vid' ten vypije denně půl litru mlíka nákej jogurt a to že si myslím že to úplně jako musí stačit *nehledě k tomu že* zase zlatá střední cesta (zde *nehledě k tomu že* jako víceslovný spojkový výraz);

¹⁰ Ve skutečnosti jde opět o spojení předložky, odkazovacího zájmena a spojky *pro to(,)* že, jež v průběhu jazykového vývoje splynulo ve složenou spojkou *protože*.

- (5) může počítat ve třech . *nehledě na to* já to teď vidím v tom bytě . tři lidi . na jednu koupelnu a jeden záchod je maximum co se dá podle mě zvládnout . přže ve chvíli kdy vstáváš ve stejnou dobu ráno . tak tě tam (zde *nehledě na to* jako spojkový důvodový výraz hraničící s částicí strukturující text, předpolím následné argumentační podpory předchozího soudu);
- (6) reakce tam nejsou žádný, pánbůh dej, *nehledě na to* už je mi pětasedumdesát tak co, zaplaťpánbůh, sem nejstarší z rodiny vlastně, z našeho rodu sem nejstarší, a nikdo se nedožil delšího věku než pětaasedumdesát (zde *nehledě na to* nejbližší částicové platnosti; reálně ani neuvozuje argument, jen vyznačuje předěl a volné rozvíjení tématu).

Proti tomu korpusy psané češtiny dokládají významně četnější využití předložkové: *šel na led nehledě na zranění; je oslovován, na cenu nehledě*. Druhého dokladu se týká poznámka o možné postpozici předložky v kap. 1.1 i s odvoláním na stať J. Slámy a B. Štěpánkové o ambipozicích. Současně zůstává možnost (zdejší) akuzativní předložkovou vazbu odvozovat od valence slovesa *hledět*, resp. přechodníku *nehledě*.

- (7) Jsme totiž obcí, kde je sjezd z dálnice, a tak šoféři u nás často šlápnou na plyn *nehledě na* povolenou padesátku. (zde *nehledě na* víceslovný předložkový výraz);
- (8) Parták se studeným čumákem. Co by byl policajt bez svého psa. Inu, ve dvou se to lépe táhne. *Na* pohlaví *nehledě*. (zde *na ... nehledě* potenciální víceslovný předložkový výraz, ambipozice).

Ne plně srovnatelné je užití výrazů *ohledně/vohledně*. V psaných textech je samostatný výraz *ohledně* vázán krom publicistiky na profesní a populárně naučnou literaturu, funkci má předložkovou. Sty-

lové omezení zřejmě souvisí s rozporuplným příznakem uváděným v SSJČ: hovorově a zastarale (paradoxně SSČ neuvádí žádný příznak).

V mluvených korpusech na rozdíl od předchozích výrazů nespěje k multiverbizované spojkové formě a funkci, převažuje funkce předložková. Analytické spojkové užití je spíše okrajové:

- (9) ale říkal něco že si myslí že je to *ohledně slučáku* a Maru-
na říkala že si myslí že jako pojede že i dyby síkli že si že
si čas udělá, stejně je to vod vosmi ne? (zde *ohledně* jako
předložka);
- (10) já sem potřeboval jestli s váma mluvila Martina *ohledně*
toho vlastně že by měla zájem v budoucnu tady na katedře
setrvat (zde *ohledně toho* že jako spojka podřadicí pro závis-
lou větu obsahovou);
- (11) to víš jak sem měl ten konflikt s tou kolegyní před Vánoce-
ma ? *ohledně toho jak* prostě vona mě furt jako jebala za to
že jí nezdravím (zde *ohledně toho jak* jako spojka podřadicí
pro závislou větu obsahovou).

Tak je možno znovu posoudit vnitřní strukturu dalších lemmat, jež mají (mohou) podle morfologické značky (a podle slovníků) představovat předložky, ale přinejmenším variantně plní i funkce jiných slovních druhů:

- (12) dokonce sem měla známou která toho musela *stran* těhle
důvodů nechat protože prostě vůbec nebyla schopná zvlád-
nout tu psychiku by si řekla vo nic nejde (*stran* – zde před-
ložka, v mluvených projevech v této funkci nevzácná, ačkoli
ji SSČ charakterizuje jako knižní a SSJČ jako knižní a zasta-
ralou. Ještě důsledněji než výraz *ohledně* v mluvě nesměruje
k analytické spojkové formě a funkci *stran toho(,)* že);
- (13) na internetu sem si našla knihy o psychologii .. to je schi-
zofrenie *versus* mystika .. jo . čili mystické zážitky . jak sem

řekla schizofrenie a mystika .. (*versus* nikoli jako předložka, ale jako spojka, potvrzená nejen následným přeformulováním v téže replice; v případě výrazu *versus* je to noremní kontext a noremní jazykové chování);

- (14) protože to co já řeknu tak to prostě vy . jste úplně *kontra* i když je to nesmysl tak uděláte naschvál vobráceně .. fakt .. (*kontra* – zde příslovce nebo neohebné přídavné jméno ve slovesně-jmenném přísudku; předložka jediné za předpokladu elipsy – a ten je při slovnědruhové klasifikaci slepou cestou, zde navíc znemožňuje identifikovat pád případného jména: **kontra všemu/všem* jako *proti všemu/všem*? Touto alternací se zdůvodňovalo dnes snad nepřijatelné řazení právě k předložkám.)
- (15) pokud šlo o spokojenost rodiny *kontra* tátova přání .. byl vítěz jasný (*kontra* – zde spojka, jako ve většině dalších případech; patrně následuje neutrální nominativ, méně pravděpodobně akuzativ);
- (16) voblíká se jinak protože teda móda i v té době teda určitě byla a razila teda nákej styl voblečení . byť třeba ne natolik rozdílný jako třeba normální dnešní voblečení *kontra* panáči a podobně (*kontra* – spojka, jako ve většině dalších případech; podle následného nominativu lze předpokládat i první člen koordinačního spojení nominativní, v případě spojky *kontra* je to její noremní okolí);
- (17) oni totiž někteří lidé mají tendenci se bát tuku jako čert kříže + hmm + ale *ad a* .. tuk je největší zásobárna energie . díky tukům se chrání orgány reguluje tělesná teplota a skladují vitaminy (zde patrně celé *ad a* – v pretextu se bod odkazu *a* nenachází a v posttextu nenásleduje *b* – jako částice strukturující text, tj. vyjadřující vnitrotextový předěl, uvozující argumentaci).

Pokus o odůvodnění, proč výrazy *ad*, *kontra*, *versus* „spíše nejsou“ či nejsou předložky, byl předložen vícekrát (např. v článku VOND-RÁČEK 2020). Zde je podstatnější, že zejména výraz *ad*, resp. *ad* a s funkcí výrazně vertikálně hierarchizovat text je příznačný pro psanou formální komunikaci a do mluveného komunikátu se dostává právě pro tyto své aktualizující rysy.

5 NEPŮVODNÍ SPOJKOVÉ VÝRAZY V KORPUSECH MLUVENÉ ČEŠTINY

Dotaz pro filtrování spojek má podobu [tag="J.*"], pro spojky podřadící pak [tag="J.*"], pro souřadící [tag="J^.*"], pro spojku „krát“ (sic!) [tag="J*.**"].

Korpus	Typ korpusu	Frekvence na milion slov (i. p. m.)
ORALv1	neformální mluvené dialogy	97 810,7
ORATORv2	přípravené mluvené monology	82 632,82
SYN2020	psané texty	66 796,23

Tabulka 3 – Frekvence předložek ve vybraných korpusech mluvených a psaných textů (dotaz [tag="R.*"])

Poměrné zastoupení předložek k ostatním slovním druhům stoupalo s osou mluvenost–psanost, viz kap. 4 výše. V opačném směru – s úsilím o glutinaci (MISTRÍK 1985, 307–311) – stoupá poměrné zastoupení spojek směrem k nepřipraveným mluveným komunikátům.

Tabulka 4 opět jako podnět k úvaze představuje výběr z dokladů po odstranění neproblematických spojek primárních a systemizovaných spojek sekundárních:

Řádek	Lexikální forma	Absolutní frekvence	Frekvence na milion slov (i. p. m.)
17	<i>prtože</i>	3 068	482,26
28	<i>šak</i>	1 529	240,34
57	<i>mínus</i>	170	26,72
68	<i>páč</i>	112	17,61
130	<i>pakliže</i>	9	1,42
131	<i>pokaď</i>	9	1,42
140	<i>druhak</i>	7	1,1
142	<i>krat</i>	6	0,94
154	<i>děleno</i>	3	0,47
155	<i>tedová</i>	3	0,47
174	<i>anžto</i>	1	0,16

Tabulka 4 – Frekvence vybraných nepřívodních spojek v korpusu ORALv1
(dotaz [tag="J.*"])

Výrazy *prtože*, *páč* (v jedné z forem přepisu pro korpus) nejsou sporné z pohledu slovnědruhového. V soustavě druhotných spojek (či jejich modifikovaných podob) patří mezi starobylé, plně systémově adaptované. Zmiňuji je proto, že zde uvedené zachycení mluvené realizace se zdá být přesvědčivé, haplologická forma frekventovaná – a povstává otázka, zda a jak se s ní případně vyrovnat v novém slovníku (který je dle názvu slovníkem současné, nikoli jen spisovné nebo jen psané češtiny). Tlak mluvenosti na slovní formu je značný, synsémantika mu podléhá snadněji. Projevuje se redukcí, zjednodušováním hláskových skupin, haplologiemi, nebo naopak rozšiřováním sylabického vzorce pro dosažení přirozeného daktylotrochejského spádu. Do slovníku se zatím tyto formy dostávají jako varianty kodifikovaných podob prostřednictvím publicistických a beletristických textů, zastoupených v korpusech psaného jazyka.

- (18) to až si budeš dělat děti tak si nedělej aby se ti narodili
v lednu jo . *prtože prtože* kdyby se narodil v říjnu . tak ho
v září vemou

(19) tohle kyselo z kvasu nám uvařili i tam jako polívku jednou,
nebylo teda tolik hub v tom jako my dáváme houby a cibule
jo ale bylo to z kvásku dělaný *páč* to já poznám

Forma	Frekvence	Forma	Frekvence
<i>protože</i>	12 208	<i>pře</i>	146
<i>prtože</i>	3 068	<i>proe</i>	63
<i>prže</i>	1 780	<i>protže</i>	59
<i>pže</i>	491	<i>poče</i>	32
<i>prče</i>	441	<i>přže</i>	7

Tabulka 5 – Frekvence forem užitých pro přepis mluvené podoby spojky *protože* v korpusu ORALv1 (částečný výčet)

Korpus	Forma	Absolutní frekvence	Frekvence na milion slov (i. p. m.)
ORALv1	<i>poněvač</i>	347	55
	<i>páč</i>	112	18
	<i>pač</i>	90	14
SYNv13	<i>poněvadž</i>	46 435	7
	<i>páč</i>	985	0
	<i>pač</i>	136	0

Tabulka 6 – Frekvence forem užitých pro přepis mluvené podoby spojky *poněvadž* v korpusu ORALv1 (částečný výčet)

Výraz *však* je v plné podobě v přepisech korpusu ORALv1 zastoupen třetinově proti redukovaným formám *šak*; v absolutním počtu jde o frekvenční poměr 525 : 1529, poměr i. p. m. činí 82,53 : 240,34 ve prospěch zjednodušené částicové podoby.

(20) no a a .. takže sem zkoušel a dostal se do toho no . *šak* teďka
dyž sme byli na horách vlastně s tou naší partií . tak celej

- týden .. sem vařil já že snídaně (*šak* – zde ve funkci částice, zaznamenané již v SSČ; jako spojka se pro výraznou archaičnost v mluvené komunikaci neobjevuje);
- (21) a *šak* je to její strýc rozhodně ten NP že . *šak* druhý nevím kdo by to . poá takový menší (zde první *šak* částicové; s největší pravděpodobností i druhé nemá význam odporovacího „ale“, nýbrž stereotypně přejímá členicí – částečně zdůrazňovací – funkci prvního užití);
- (22) tím že sem měl . v bance *minus* jedna koruna .. tak mám zpoplatněnej kontokorent kterej sem tam měl asi pět litrů (zde *minus* jistě ne jako spojka; chybí podmínky pro parataktické vyjádření koordinace. Nutno vrátit se ke staršímu hodnocení, zde odpovídajícímu.)
- (23) sto padesát *minus* deset je sto čtyřcet (*minus* dříve hodnoceno jako příslovce nebo podstatné jméno; zde *minus* skutečně jako spojka souřadící, možný přístup osvětluje např. SLÁMA 2022; VONDRÁČEK 2018, 85–91);
- (24) budou dávat na tácek jednadvacet koláčů sedum *krát* tři . tři *krát* sedum tak (zde *krát* skutečně jako spojka souřadící, možný přístup opět osvětluje např. SLÁMA 2022; VONDRÁČEK 2018, 85–91);
- (25) a babi dycky . tam . *jednak* tam prala a *druhak* tam dycky barvila tam prádlo . (výraz *druhak* uvádí nově a záslužně, s příznakem kolokviálnosti, teprve ASSČ, a to jako součást víceslovného spojkového výrazu *jednak* – *druhak*, jak je přítomen i zde);
- (26) a ani člověk nemusí moc sledovat ty fundamentální podstaty vědění a *stejnak* ze života běžného jako vysleduje množství změn *pokavaď* hledá věci nový že jo (zde a *stejnak* skutečně ve funkci víceslovné souřadící spojky odporovací – v korpusu SYNv13 pro *stejnak* 313 dokladů téměř výhradně částicové funkce; též pro *pokavaď* – rozšířené o komponent (a)*vaď*/(a)*vaď* jako u noremního ovšem *poněvaďž* – platí komentář

jako pro *prže*, *páč*, nakonec i *druhak*, *stejnak* a další – otázka popisu mluvených variant v ASSČ).

ZÁVĚR

Mnohé ze sekundárních předložek a spojek, jednoslovných i víceslovných, podle předpokladu pronikají do mluvené formy komunikace, ať už jako projev interference (omezené schopnosti přepínání kódů), nebo v důsledku přirozeného oslabování kontrastu rysů psanosti a mluvenosti vlivem užívaných komunikačních technologií. Jiným podstatným motivem pro zapojení prvotně psaných prostředků do mluvené komunikace je potřeba aktualizovat – intelektualizovat, estetizovat mluvený projev.

Zatímco předložkových výrazů směrem od psané k neoficiální mluvené komunikaci ubývá, spojek v tomtéž směru přibývá (při vší relativitě slovnědruhového hodnocení prostřednictvím morfologických značek korpusu a téhož hodnocení stávajícími příručkami). Poměrně zastoupení předložek a spojek v různých typech textu je dáno především zastoupením jmenné složky v předložkových vazbách (psané texty věcných formálních stylů) a potřebou vyšší glutinace textů mluvených. Pro samu charakteristiku textu a stylu tedy není stanovení povahy konektoru, relátoru či operátoru v širokém smyslu nepodstatné.

Právě na úskalí slovnědruhového hodnocení vybraných předložek a spojek je příspěvek zaměřen. Zejména víceslovné sekundární předložky mající původ v plnovýznamových slovních družích a textech psaných (*vzhledem k*, *s ohledem na*, *nehledě na*) vstupují v mluvené komunikaci do rozsáhlejších frází s výslednou funkcí spojkovou: *vzhledem k tomu (,) že*; *s ohledem na to (,) že*; *nehleděna na to (,) že* ap. Při chybějícím intonačním předělu (polokadenci) se spojka s korelátem řídící věty dostává do téhož složeného spojovacího výrazu. K této multiverbizaci snad dochází kromě dříve uvedených mechanismů i z potřeby získat čas pro dostatečnou výpovědní perspektivu.

Naopak (a překvapivě) jiné typy nepůvodních předložkových výrazů s původem v psaných textech k multiverbizaci v mluvě směřují jen omezeně (*ohledně* – *ohledně toho* (,) *že*) nebo nesměřují vůbec (*stran kolena* – *stran toho* (,) *že mě bolí koleno*).

U další skupiny je problematická hranice mezi předložkou a částicí strukturující text (*ad; ad a*), resp. mezi předložkou a spojkou (*versus, kontra*), popř. i příslovcem.

U sekundárních spojek zmiňuji opět hranici mezi spojkou a částicí (strukturující text) – *šak/však*, zejména ale otázku slovníkového zpracování mluvených variant (*prže, páč, pokavaď*) a jejich rozporuplných pragmatických příznaků knižnosti či zastaralosti a hovorovosti. Samostatnou kapitolu (pro příště) představuje pomezí spojek a vztažných zájmen spolu se vztažnými příslovci, resp. obecněji funkčně motivovaný, ovšem při bližším zkoumání těžko udržitelný hromadný přesun textových konektorů různé povahy ke spojkám.

doc. PhDr. PaedDr. Miloslav Vondráček, Ph.D.

Oddělení současné lexikologie a lexikografie; Oddělení gramatiky

Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i.

Letenská 123/4

118 00 Praha 1

vondracek@ujc.cas.cz

Publikace vznikla s podporou dlouhodobého koncepčního rozvoje

Ústavu pro jazyk český AV ČR, v. v. i., RVO: 68378092.

Práce používá data a nástroje, které poskytuje výzkumná

infrastruktura LINDAT/CLARIAH-CZ (<https://lindat.cz>)

podporovaná Ministerstvem školství, mládeže a tělovýchovy

České republiky (projekt č. LM2023062).

LITERATURA

- BLATNÁ, Renata. 2006. *Víceslovné předložky v současné češtině*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
- HOFFMANNOVÁ, Jana. 2017. „Projevy mluvené a psané.“ In *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny*. Eds. Petr Karlík, Marek Nekula, Jana Pleskalová, <https://www.czechency.org/slovník/> (přístup: 28. 4. 2025).
- MISTRÍK, Jozef. 1985. *Štylistika*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo.
- ONG, Walter J. 2006. *Technologizace slova: mluvená a psaná řeč*. Praha: Karolinum.
- SLÁMA, Jakub. 2022. „Operátor lomeno koordinátor lomeno adordinátor: K funkcím slova lomeno.“ *Naše řeč* 105(1), s. 49–55.
- SLÁMA, Jakub a ŠTĚPÁNKOVÁ, Barbora. 2023. „Postavení ambipozic v češtině.“ *Slovo a slovesnost* 84(2), s. 91–121.
- SVOBODA, Karel. 1972. *Souvětí spisovné češtiny*. Praha: Univerzita Karlova.
- TANNEN, Deborah. 1982. „The Oral/Literate Continuum in Discourse.“ In *Spoken and Written Language: Exploring Orality and Literacy*. Ed. D. Tannen. Norwood, NJ: Ablex, XVII, 267, s. 1–16.
- VESELÝ, Luboš. 2024. „Udělují české předložky pád?“ *Bohemica Olomucensia* 16(2), s. 74–93.
- VONDRÁČEK, Miloslav. 2005. „Hodnota výrazu v dekompoziční perspektivě.“ In *Jazyky v kontaktu / jazyky v konfliktu a evropský jazykový prostor. Sborník příspěvků ze 4. mezinárodní konference*. Eds. Petr Pořízka a Vladimír Polách. Olomouc: Univerzita Palackého, s. 353–354.
- VONDRÁČEK, Miloslav. 2008. „Diskrétnost řečových jednotek.“ In *Čeština v mluveném korpusu*. Eds. Marie Kopřivová a Martina Wacławicová. Praha: Nakladatelství Lidové noviny / Ústav českého národního korpusu, s. 255–261.
- VONDRÁČEK, Miloslav. 2018. „Prepozice (předložka),“ „Konjunkce (spojka),“ „Partikule (částice).“ In *Velká akademická gramatika spisovné češtiny, I*. Ed. František Štícha. Praha: Academia, s. 67–84, 85–91, 91–95.
- VONDRÁČEK, Miloslav. 2020. „K existenci nominativních prepozic v češtině.“ *Naše řeč* 103(1–2), s. 142–159.

VONDRÁČEK, Miloslav. 2023. „Partikule jako fenomén mluvené komunikace.“
Kontext – komunikace – dialog. Suplementum časopisu Jazykovědné aktuality
LX, 2023, s. 211–221.

VONDRÁČEK, Miloslav. 2024. *Gramatické kategorie substantiv*. Praha: Academia.

